

Mònica Bosch

**ELS HISENDATS.
DE CLASSE DOMINANT A CLASSE
DIRIGENT A LA GIRONA DEL SEGLE XIX**



En la societat gironina del segle XIX, encara eminentment agrària i escassament industrialitzada, destacà pel seu pes específic la classe dels hisendats, és a dir, dels grans propietaris que vivien de les rendes que els proporcionaven les seves propietats. Tant és així que, volent fer inicialment una cosa similar a la tesi doctoral d'Àngels Solà (*L'élite barcelonina a mitjan segle XIX*, llegida a la Universitat de Barcelona l'any 1977), en la qual ella havia estudiat els components de la potent i dinàmica oligarquia econòmica que havia dominat a Barcelona durant la primera meitat del segle XIX, una elit socialment molt diversa en l'origen i la composició dels seus ingressos (integrada per comerciants, industrials, financers, hisendats, indians, etc.), mentre jo intentava fer el mateix per a l'àmbit de les comarques gironines i anava identificant les fortunes més importants de la província, així com les persones que havien ocupat càrrecs a la Diputació i a l'Ajuntament de la capital, aviat em vaig adonar que aquella gran diversitat apareixia en molta menor mesura i que, si un grup destacava com a classe dominant i dirigent en la societat gironina vuitcentista, aquest era el dels hisendats. Aquesta evidència em va fer centrar, de manera definitiva, en aquest sector social i realitzar l'anàlisi de la família Carles i del seu patrimoni, un dels exemples més destacats de rendistes agraris gironins pel poder econòmic, social i també polític que arribà a assolir, com un estudi de cas que em permetés endinsar-me en quines foren les bases i la forma com al segle XIX els hisendats de la regió de Girona passaren de ser una classe econòmicament i socialment dominant a convertir-se també en una

classe dirigent, en el marc de la conformació del nou règim liberal.

Com han estudiat Pere Gifre i Rosa Congost, la formació dels hisendats, que ja identifiquem com un grup diferenciats de la resta al segle XVIII, fou producte d'un llarg procés de diferenciació social pagesa que havia durat diverses centúries i que havia permès l'ascens i la consolidació d'una minoria de grans propietaris rurals que podien viure de les seves rendes. Molts hisendats del segle XIX eren descendents d'antics remences i, entorn d'aquest fet, van elaborar el mite d'un grup social format a si mateix amb esforç, que havia lluitat per alliberar-se del jou dels poders feudals, i també el mite pairalista de l'hereu.

El segle XIX va ser l'època daurada dels hisendats gironins, que assumiren una clara vocació de lideratge polític i social. La base del seu poder es fonamentava sobre una gran propietat territorial que havia estat producte, en la majoria dels casos, d'un procés d'acumulació desenvolupat al llarg de l'edat moderna, que havia conduït a la reunió de diversos patrimonis familiars mitjançant una política matrimonial endogàmica dintre dels pagesos de mas, les estratègies hereditàries (principalment la institució de l'hereu únic universal) i les compres de terres. Al segle XIX al grup també s'hi incorporaren alguns hisendats que havien aconseguit una acumulació patrimonial més ràpida, sovint gràcies a les oportunitats que van oferir les desamortitzacions. La família Carles, originària de la Pedrissa de Pals i dedicada al segle XV a la mercaderia, però establerta ja a Torroella de Montgrí durant l'època moderna –període durant el qual acumulà un important patrimoni agrari–, arribà

al segle XIX a posseir una de les fortunes territorials més importants de l'àmbit gironí: 855 hectàrees, que l'any 1875 els permetien figurar en el segon lloc en la llista dels majors contribuents de la província de Girona per contribució territorial.

Com era característic a les comarques gironines, aquesta gran propietat rural es trobava fragmentada en diverses unitats d'explotació o masos que, en el cas dels Carles, estaven repartits per les actuals comarques de l'Alt i el Baix Empordà, el Pla de l'Estany, el Gironès i la Selva. Els Carles, com molts altres hisendats de la regió de Girona, només eren «senyors útils» i «propietaris» de les seves heretats. Jurídicament, tenien per sobre diversos senyors directes (sobretot institucions eclesiàstiques i noblesa tradicional) i, per sota, nombrosos subemfiteutes, masovers i arrendataris que, amb el seu treball o mitjançant el d'altres persones (en el cas dels grans arrendataris), els proporcionaven la renda amb la qual podien mantenir el seu elevat nivell de vida.

A més de la seva important base patrimonial, la gestió indirecta de les seves propietats –mitjançant un administrador i la cessió dels masos, majoritàriament a través del contracte de masoveria al terç de fruits– jugà un paper de primer ordre en les possibilitats dels hisendats de traslladar la seva residència a la ciutat i d'exercir com a classe dirigent.

Un altre element clau per explicar la preeminència dels hisendats va ser una determinada política de relacions socials en la qual la família ocupava un lloc central. L'estudi de les aliances familiars dels Carles revela com família,

propietat i classe eren elements indissociables en l'estratègia matrimonial dels grups benestants. En els rengles de l'elit propietària, la família, a través de la seva extensa xarxa de relacions de parentiu, es constituïa com un autèntic bloc de poder econòmic, social i polític en el qual només es podia aspirar a entrar o a romandre-hi amb l'ofertament d'un dot elevat a les filles en el «mercat matrimonial». Aquesta estratègia tan ben planificada passà, en el cas dels Carles, per la pràctica d'una «endogàmia de classe dominant rural» entre famílies del seu mateix nivell econòmic i social (amb els Puig, de Torroella de Montgrí; els Armet, de la Jonquera; els Ciurana, de Riudellots de la Selva i els Ferrer, de Banyoles; si bé les dues darreres famílies ja estaven establertes a Girona), i també per l'enllaç amb militars d'alta graduació (els Mendoza, quan l'hereu Carles es casà l'any 1816 amb la filla de Joaquim de Mendoza i de Hermiaga, governador militar i polític de Girona, que havia mort en el darrer setge de la ciutat durant la guerra del Francès; i els O'Doyle, una nissaga de militars d'alta graduació d'origen irlandès). Moltes d'aquestes famílies, a més, es trobaven també situades en determinats àmbits del poder polític local i provincial. Els hisendats van teixir xarxes de relacions familiars esteses per un ampli territori, que podien tenir múltiples utilitats: prestigi social, préstecs de diners o fermances entre parents, negocis comuns o influència política. Tots aquests beneficis expliquen els alts dots que els membres d'aquesta elit social estaven disposats a pagar a les seves filles, fins i tot arriscant la solvència econòmica del seu patrimoni.

L'explotació indirecta dels seus masos i la figura de

l'administrador permetien als Carles, com a d'altres hisendats, viure lluny de les seves propietats per poder desenvolupar una intensa vida associativa i actuar com a classe dirigent en el medi urbà. Havent culminat al segle XVIII el seu pas de «pagesos» a «rendistes», i havent coronat el seu ascens econòmic amb l'obtenció, l'any 1737, dels títols de cavaller i de noble del Principat de Catalunya segons les formes d'ascens social pròpies de l'Antic Règim, Martí de Carles traslladà, l'any 1772, la seva residència habitual de Torroella de Montgrí a l'antiga casa Xammar (avui coneguda com a Casa Carles) de la plaça del Vi de Girona. Girona es convertí, al segle XIX, sobretot a partir de la primera guerra carlina i la conversió l'any 1833 de la ciutat en capital de província, en capital d'hisendats, és a dir, en el principal nucli d'atracció dels hisendats de la regió de Girona i, en conseqüència, en el centre dels interessos econòmics que aquest grup tenia repartits per una àmplia geografia. Per abastar, per tant, en tot el seu significat, l'autèntic pes de Girona al segle XIX seria erroni partir d'una falsa dicotomia entre camp i ciutat, sinó que cal tenir en compte les múltiples relacions que lligaven aquesta última amb l'extensa zona geogràfica de la qual extreien, i sobre la qual exercien, la seva influència els hisendats.

En el pas de l'Antic Règim al nou ordre liberal, els grans propietaris gironins trobaren diferents formes de remarcar la seva distinció social, és a dir, la distància que els separava dels sectors populars, especialment els del medi rural:

a) Les seves luxoses residències, amb nombrosos servents domèstics (sovint també d'origen rural), que podien

servir per incrementar el prestigi de la família en el cas d'allotjar persones il·lustres que estaven de pas per la ciutat, com fou el cas de la Casa de Carles de la plaça del Vi.

Ens val de mostra el següent fragment sobre la visita, l'any 1829, dels reis de les dues Sicílies i la futura reina M. Cristina, que ens serveix per veure alhora com, en el seu periple pel recinte urbà, la monarquia (i les autoritats gironines) aprofitaren per reforçar la mitologia de la ciutat relacionada amb la passada guerra del Francès:

«Sus M.M. ocuparon la habitacion principal de la Casa de Carles, que dá á la plaza del Rey. La Princesa Doña Maria Cristina, futura Esposa de S.M. el Rey Don Fernando VII tenia preparada la habitacion contigua al gran salon y que tiene dos balcones al patio, pero no la usó, pues durmió en la sala de la misma habitacion de sus Padres, en una cama propia que llevaban consigo [...]. A las tres y media de la tarde del dia 13 llegaron S.S.M.M. y A.R. á la casa Palacio, donde se apearon siendo recibidos al pie de la escalera principal por el Iltre Señor Don Narciso M^a de Carles y su familia, por el Ex[celentisi]mo

Sr Obispo y comisionados de los Cabildos de la S[an]ta Iglesia Catedral y de la Colegiata de San Félix. Sin subir á la Casa, tomaron de nuevo el coche, y pasaron á visitar el cuerpo de San Narciso. Saludaron los restos del Ex[celentisi]mo Alvarez de Castro defensor de la Ciudad en el sitio de 1809. Visitaron el Convento de Religiosas Caputxinas y los baños que allí sé conservan de los antiguos Romanos y luego á pié sé dirigieron á la Catedral, al pie de cuya gran escalinata estaba el Magnifico Ayuntamiento en corporacion y bajo palio sé colocaron las Reales personas [...][A la

casa de Carles] hubo gran recepcion y besamanos. Durante la cena, la musica Militar de la Guardia Real tocó en el patio de la Casa [...] S.S.M.M. entregaron como á recuerdo al I[us]tre Señor Don Narciso M^a de Carles, una caja de oro labrada para tabaco y la cantidad de cincuenta duros en plata de columna para las Religiosas Caputxinas».

L'any 1802, després de l'estada a la casa del rei Carles IV i la seva família, «[...] a fin de que en todos tiempos conste y sirva de perpetuo monumento del honor ha tenido sirviendo su dicha Casa de Palacio a sus Mag[esta]des y Altesas», es prengué acta notarial de la col·locació, a la porta principal de Casa Carles, de les cadenes que simbolitzaven la immunitat i dret d'asil propis de palau reial i la inscripció en lletres daurades «Dn Carlos Quarto, D^a María Luhisa y los Principes Nuestros Señores, en veinte y dos y veinte y seis Octubre mil ochocientos y dos».

b) Una educació d'elit, que podien començar a Girona i continuar a Barcelona, Madrid o en internats privats de l'estranger, amb la possibilitat de donar accés a carreres universitàries als fills segons.

El Col·legi d'Humanitats de Girona inicià les seves classes l'any 1841, i el 1845 es convertí en Institut Provincial. Segons l'estudi realitzat per Joan Olòriz, del total d'alumnes que s'hi matricularen entre 1859 i 1868, i dels quals es coneix la professió del pare, el 38'7% eren fills d'hisendats i propietaris, seguits en importància pels fills de professionals liberals (23'8%) i de comerciants (10'7%), tal com correspon a una època en què l'ensenyament secundari estava dirigit preferentment als descen-

dents mascles de la burgesia i les classes mitjanes. En el terreny educatiu, la vinculació dels ordes religiosos, i especialment dels jesuïtes, amb la formació de les classes benestants té una llarga tradició a Catalunya i a tota Espanya. A la segona meitat del segle XIX, els fills no hereus de Joaquim de Carles i Rosa de Ferrer foren els primers membres de la família Carles amb carrera universitària: un fou enginyer de monts i l'altre advocat. I és que, entre els hisendats, els estudis universitaris foren inicialment una forma per facilitar un mitjà de vida als cabalers, a través de l'accés que proporcionaven a les professions liberals. Els hereus, en canvi, viurien de la renda del patrimoni i, llevat d'alguns que feren estudis de dret per tal de gestionar millor les seves hisendes, la majoria no cursaren estudis superiors fins al segle XX.

c) La diglòssia, és a dir, utilitzar preferentment una llengua per al registre parlat (el català) i una altra per l'escrit (el castellà).

Tal com ha estudiat Joan-Lluís Marfany, la diglòssia començà per les elits socials i no es va estendre de forma definitiva a tots els grups de la societat catalana fins als anys setanta del segle XIX. Coincideixo plenament amb la seva interpretació del fet que, per a l'extensió de la diglòssia, si bé és cert que hi van haver factors condicionants exògens, foren més determinats els factors endògens a la pròpia societat catalana: la diglòssia començà a ser practicada de forma voluntària per les elits socials i dirigents i s'anà estenent, molt més tard, en la resta de la societat, no pas per raons de resistència activa, sinó per les dificultats d'accés

al castellà escrit entre amplis sectors de catalans. Segons Marfany, la participació de les elits burgeses de tot tipus en el projecte polític liberal de construcció de la nació espanyola fou un factor determinant al segle XIX del comportament diglòssic de les elits, que va tenir un primer punt d'inflexió durant la guerra del Francès i s'accentuà amb força a partir del Trienni de 1820-1823, quan el liberalisme s'institucionalitzà de debò per primera vegada a l'estat espanyol. La vocació de classe dirigent en el nou estat liberal demostrada pels hisendats –i no només per la burgesia industrial i comercial– va tenir així molt a veure amb l'extensió definitiva de la diglòssia al llarg del segle XIX. Al segle XIX assistim, en efecte, a la castellanització en el registre escrit de moltes famílies d'hisendats, entre elles la família Carles, aquesta fins i tot abans i de forma més decidida que d'altres. Però mentre els propietaris rurals s'escrivien entre ells, i amb altres sectors «cultes», en castellà, és més que probable que tots ells parlessin de forma habitual en català, ja que en la seva correspondència apareixen de vegades paraules en aquesta llengua (a voltes subratllades) i he localitzat una carta en la qual, el 15 de gener de 1834, el militar Bonaventura Aloy, de la família dels Aloy de Figueres, li deia a Narcís de Carles de forma explícita: «A tu Esposa Joaq^{ta} que no la olvido, que tengo muchas ganas de fer petar una charrada p[ar]a q[u]e me cuente muchas cosas» (subratllat a l'original).

És fora de dubte, per altra banda, que el català era la llengua amb què s'entenien habitualment en la parla els hereus de Casa Carles amb els seus administradors i masovers. La condescendència mostrada pels hisendats de

continuar el tracte escrit en català amb els seus colons i altres sectors pagesos que treballaven la terra era socialment interessada, sens dubte una forma de marcar la seva distància de classe en el món pagès.

d) Signes de prestigi social relacionats amb la parròquia i la religió: la sepultura o el banc propi en un lloc preferent a l'interior de l'església parroquial, l'oratori privat a les seves cases.

Al segle XIX, alguns signes de prestigi social es continuaven manifestant i visualitzant, com a l'època moderna, en l'àmbit de la parròquia, la qual constituïa un lloc de representació social on les elits, manllevant paraules d'E.P. Thompson referides a la *gentry* anglesa del segle XVIII, podien escenificar el seu gust afectat pel «teatre públic». Em refereixo, com han estudiat Joaquim M. Puigvert i Pere Gifre per a les comarques gironines, a signes de distinció com el privilegi de gaudir de sepultura o de banc propi en un lloc preferent a l'interior de l'església parroquial, sovint en recompensa pels ajuts econòmics que s'hi havien fet. Els membres de la família Carles disposaven de banc propi i d'una capella amb el panteó familiar per ser enterats a l'interior de l'església parroquial de Sant Genís, a Torroella de Montgrí, la seva localitat d'origen. Entre les mostres de patronatge realitzades en aquella parròquia, sobresurt el fet que la casa rectoral de la vila fou edificada l'any 1888 sobre uns terrenys cedits per la família Carles.

A Girona, on havien traslladat la seva residència habitual ja al darrer terç del XVIII, els Carles adquiriren diversos nínxols a banda i banda de la capella neoclàssica que

presidia el nou cementiri, construït als afores de la ciutat i inaugurat l'any 1829. Amb el temps, però, aspiraren a la distinció més alta de ser enterrats dins mateix de la catedral de Girona, un privilegi que des de principis del segle XIX estava només reservat als bisbes. El permís els el va concedir el bisbe de Girona l'any 1918 (i fou ratificat pel capítol de la catedral el 1921), en gran part com a recompensa pel fet que en el seu testament el darrer hereu, Joaquim de Carles de Ferrer, deixava la major part dels seus béns al Bisbat i per a ús del Seminari (la Casa de Carles), a més de donar diverses joies per què fossin encastades en la custòdia del Corpus. L'any 1929 el capítol facultà els Carles per construir la seva tomba familiar a la capella de Sant Josep (l'actual capella de Sant Pere i Sant Pau) de la Catedral. Després de moure moltes influències a Madrid, el permís del Ministeri de la Governació el van obtenir per una reial ordre de 8 d'abril de 1831, menys d'una setmana abans de la proclamació de la Segona República. La sol·licitud al ministre havia comptat amb la recomanació favorable del governador civil de Girona i de Joan Ventosa i Calvell (de la Lliga). També feren gestions Joaquim de Robert de Carles, comte de Torroella de Montgrí, i Agustí Riera i Pau, metge i membre de la Lliga Regionalista, que fou president de la diputació de Girona durant tota l'etapa de la Mancomunitat fins que fou cessat per Primo de Rivera. No em puc estar de comentar que Agustí Riera, en la carta que va escriure el 9 d'abril de 1931 a Eduard de Carles, comunicant-li la resolució favorable del ministeri –una carta escrita, aquesta ja sí, en català (perquè la burgesia catalana ja havia fet, en aquelles dates, la seva Renaixença)–, s'aco-

miadava d'ell «Ben satisfet d'haver-li pogut prestar aquest petit servei, resto com sempre seu afcm. amic i s., afegint la següent postdata: P.S. –Aprofito l'avinentesa per a preguntar-li que vulgui votar i fer els possibles per a que els seus amics i quants de vosté depenen la votin la candidatura per a Regidors al Districte tercer integrada pels senyors Bonmatí, Ferrer, Gavaldà, i Viñals, per qual integral triomfestic vivissimament interessat» (el subratllat és a l'original; en aquelles eleccions municipals del 12 d'abril de 1931, com és sabut, a Girona va treure majoria absoluta la Unió Republicana, adherida a ERC). La sepultura dels Carles fou dissenyada pel jove arquitecte racionalista Emili Blanch i les obres s'executaren des del mes de juliol de 1929 fins al febrer de 1930. Es tracta d'una cripta d'uns quatre metres de fondària, que conté sis nínxols superposats, amb la boca d'accés enfront de l'altar de la capella i, davant seu, una làpida fixa commemorativa. El setembre de 1931 i el desembre de 1843 les restes dels membres de la família Carles foren traslladades del cementiri a la catedral de Girona.

Disposar d'un oratori privat a la pròpia residència també era un privilegi que alguns propietaris de masos havien aconseguit des de l'època moderna. Ja des del segle XVIII, els Carles disposaven d'un oratori privat, amb llicència per a celebrar-hi missa, a la seva casa de Girona.

El funeral d'un membre d'una família destacada també podia donar peu a escenificar tot un cerimonial que posés de manifest el poder econòmic i social de la nissaga. L'any 1911 el funeral de Rosa de Ferrer (vídua de Joaquim de Carles de Mendoza) es convertí a Girona en un autèntica

escenificació pública en la qual diversos components tenien per objectiu visualitzar (i així reforçar) el rol paternalista i de patronatge social, tant rural com urbà, d'un membre de la classe dominant i dirigent. Tal com ho relata la necrològica que aparegué publicada el 4 de febrer a *La Regeneración. Revista Semanal de acción social católica*:

«A las 4 de la tarde tuvo lugar el sepelio. Antes de salir el cadáver de la casa fué llevado, parando por los salones iluminados regiamente, al Oratorio particular donde se rezó un responso. Acto seguido se organizó la comitiva que debía acompañarla á su última morada. Iba procedido el cadáver por el clero de las Parroquias de la capital con cruz alzada; seguía luego el feretro que era llevado por los colonos de sus haciendas, y rodeado por los demás con blandones encendidos junto con varios monaguillos que llevaban hachas con los blasones y emblemas de la familia. Además asistieron llevando cirio, los niños asilados en el Hospicio Provincial y en la Granja salesiana y los viejecitos de las Hermanitas de los pobres. Presidían el duelo el M.I.S. Vicario General Dr. Llor, junto con los hijos de la difunta D. Emilio y D. Eduardo, su yerno el Exmo. Sr. Conde de Torroella de Montgrí, su nieto D. Joaquín de Robert, y el capellán de la Casa Rdo. D. Pedro Gispert. Seguía luego un numeroso acompañamiento en el que figuraban las principales personalidades de nuestra ciudad y representación de todas las clases sociales. En la mañana del martes se celebraron en la Capilla del Cementerio por todos los sacerdotes que, siendo seminaristas habían estado al servicio de la finada, misas à las que asistieron su hijos: Exma. Sra. Condesa de Serra, D. Joaquín, D. Emilio y D. Eduardo de

Cárles y de Ferrer, su nieto D. Joaquín de Robert y de Cárles, su sobrina Doña Dolores Armet y su hija política Doña Ana».

e) Les formes de l'oci patrici: el permís d'armes i la cacera, l'oci en el medi urbà (els balls, el teatre, el Casino), el nou lleure sanitari dels balnearis.

En el món agrari, el permís per portar armes i la pràctica de la cacera com a lleure també eren signes de distinció, com explicà Thorstein Veblen, en el seu llibre ja clàssic *Teoría de la clase ociosa* (1a edició en anglès, 1899; Madrid, Alianza, 2014). A més de representar un estatus social benestant, associat sobretot a la figura del rendista agrari i forestal, i l'oportunitat de relacionar-se amb els consemblants i amb altres sectors socials dominants i dirigents, la pràctica de la cacera podia revestir altres utilitats per als grans propietaris, com ara anar visitant els seus masos per conèixer millor les seves propietats i així controlar els masovers o vigilar els límits de les finques.

Traslladar la seva residència a Girona oferia als hisendats la possibilitat de practicar una intensa vida social –que podia conduir a la concertació de «bons matrimonis»– en els salons de les cases benestants i en les institucions recreatives pròpies de la sociabilitat patrícia que, com a tota Europa, es van fundar o van arribar a la seva plenitud a mitjan segle XIX, com els cafès, el teatre (l'espai per excel·lència del lleure burgès, amb les seves llotges des d'on practicar el doble joc de mirar i ser mirat) i el Casino Gerundense. Al Teatro de la Reina, com fou batejat en la seva inauguració, el dia de Sant Narcís de l'any 1860, el

nou edifici que, fruit de la iniciativa i del finançament tant públic com privat (però conservant sempre la seva titularitat municipal), substituï el vell teatre de comèdies, la família Carles disposava d'una llotja amb accés directe des de casa seva per al seu ús particular.

En el Casino Gerundense, el més antic dels casinos de les comarques gironines, fundat l'any 1848, els hisendats es van barrejar amb altres sectors de l'elit ciutadana, aparquant rivalitats polítiques i amb una clara voluntat de cohesió de «la buena sociedad de la capital», com remarca el governador. A mitjan segle XIX, estava integrat, principalment, per hisendats, propietaris, comerciants, agents de negocis, fabricants, representants del món de les lleis, funcionaris públics, militars, farmacèutics, metges... (tot homes, no cal dir-ho, seguint el model dels exclusius clubs masculins anglesos). Molts dels seus socis exerciren càrrecs polítics a l'Ajuntament o a la Diputació de Girona i algun, fins i tot, a les Corts. Era un casino de «senyors», un àmbit de relació dels membres de l'oligarquia local –molts d'ells originaris d'altres poblacions, però ja establerts a la capital provincial–, que permetia també integrar els funcionaris i els oficials militars que venien destinats a la ciutat, sovint per poc temps. Per descomptat, segons el seu reglament, «las autoridades superiores civil y militar, la judicial y la local» eren «socios de honor» i estaven exempts de pagar les quotes. La intensitat de les relacions que s'establiren en aquesta mena d'entitats, on confluien elits de procedència diversa, creava autèntiques xarxes que donaven lloc a l'acumulació d'un capital social que podia ser vehiculat per tal d'obtenir un benefici individual o bé de

grup. Era el món de la confiança i de la influència entre els semblants; una sociabilitat patrícia que, sens dubte, va ajudar a crear cohesió de grup tant o més que els enllaços familiars.

Finalment, cal fer referència a un altre signe de distinció molt propi del segle XIX i de les primeres dècades del segle XX que estava vinculat alhora amb la medicina i el lleure. Al segle XIX proliferaren per tot Europa els medis de sociabilitat d'elit relacionats amb la sanitat, com va posar extensament de manifest l'abundant literatura que va ambientar els seus relats en sanatoris i balnearis. Narcís de Carles, que patí des de l'any 1816 fins a la seva mort de forts dolors en diferents parts del cos, que l'obligaven a restar immobilitzat al llit durant llargues temporades, era un client assidu dels banys termals. El seu periple per diversos centres d'aigües amb propietats curatives el portà a Caldes de Malavella (l'any 1816), Arles (1818 i 1819), Caldetes (1819), Arenys (1826) i de nou a França el 1835. Morí l'any 1839 a la localitat d'Amélieles-Bains, en una d'aquestes estades que ell tant acostumava a fer. Acabaré aquest apartat reproduint un fragment extens d'una carta adreçada l'estiu de 1875 a Joaquim de Mendoza pel seu parent Joaquim de Berenguer, on aquest li relatava la seva estada als banys de Panticosa, un dels balnearis que atreïen un públic més distingit a la península, en una descripció digna de la *Muntanya màgica* de Thomas Mann:

«Dentro poco tiempo tendré la satisfaccion de poderles vér, sinó del todo curado muy restablecido, pues las aguas de Panticosa me han provado mucho, pues el Médico Di-

rector Dr Arnús me dijo que me habian hecho mucho mas efecto del que se figuraba me harian.

Ayer llegamos á esta poblacion sumamente cansados del camino, pues vinimos todo el camino con un polvo que no se podia aguantar y aun tuvimos la suerte que encontramos una noche hermosísima y tuvimos luna llena de modo que daba gusto viajar; Los baños me han gustado mucho y habia muchísima gente de Madrid y de Andalucía y hasta habia algunos que vinieron directamente de la Isla de Cuba á tomar aquellas aguas; Había tambien el Ministro de gracia y justicia, el General Laportilla, el Brigadier Acosta, el Obispo de Jaca, el Rejente de Zaragoza, el Gobernador de Huesca y una infinidad de Títulos de Madrid y Andalucía; Cada noche teníamos concierto de piano y armonium, y durante el día contínuo movimiento, pues se vá á un templete á beber el agua y despues á pasearla, de modo que se está en contínuo movimiento, porqué se toma un vaso cada hora y despues se vá á hacer gárgaras á otro edificio, luego unos toman inalaciones y otros pulverizacion, algunos suben á una casita que está bastante elevada á tomár el agua sulfurosa y á tomar baños; durante el día todas las conversaciones que oirá V. son: que tal ya se tomó el agua; Yó ya tomé cuatro basos otro vá muy aprisa, Hé ¿donde vá V.? A la inalacion. Si entra V. en la sala de inalacion verá una mesa ovalada, de marmol blanco y de ella salen diez y seis tuvos, y sentados al rededor diez y seis personas, unos flacos y demacrados, otros gordos, pollas tí-sicas y pollos que todo es cuello de camisa, todos muy serios agarrados á los tuvos y con la boca arrimada á unas boquillas de cristal con que terminan dichos tubos de modo

que el que entra por primera vez allí le parece que están tocando la trompa; cuando entra alguien en este local, vé V. volverse en aquella direccion todos los ojos, pero nadie abandona el bocado y chupa que chupa.

No causa aquello tanta impresion como me parecia antes de ir allí y no sé vén tanta gente enferma como es de creer, porqué el que está malo se está en su habitacion y al que se muere le entierran sin que nadie lo note, y solo por casualidad se sabe; En cambio hay mucho lujo y se lucen buenos trajes, se come con mucho apetito y se pagan muy buenos cuartos por todo; Para que vea V. lo muy concurrido que está siempre esto, solo le diré que siendo la temporada del 15 de Junio á último de Setiembre, se calcula que á los dueños de este establecimiento les produce cada año de cuarenta á cuarenta y cinco mil duros limpios, ya vé V. que es buena finca y si les produce el agua» (els subratllats són a l'original).

Tal com explicà en l'anterior conferència Rosa Congost, la transició cap a la nova societat de classes trobà una de les seves expressions en la progressiva tendència dels propietaris rendistes, a partir de la Guerra Gran (1793-1795), a autoanomenar-se «hisendats» per remarcar el seu ascens social, en comptes de seguir aspirant a un privilegi nobiliari. També els Carles, que durant aquella guerra i encara en un conflicte entorn de la lleva de 1804 a Pals havien mostrat una clara consciència estamental per la seva condició de nobles, assumiren de forma ràpida poc després, i probablement en part gràcies al relleu generacional, la seva condició d'hisendats, cosa que expressa la seva presa de consciència com a classe propietària.

A la primera meitat del segle XIX els hisendats van mostrar una clara vocació social i política com a classe dirigent ocupant càrrecs, abans i després de la revolució liberal, en els diversos òrgans del poder polític municipal, provincial i estatal, en moltes de les juntes sorgides durant el procés revolucionari i en els càrrecs de comandament de la Milícia Nacional. Traslladar la seva residència a ciutat els va facilitar la possibilitat d'obtenir destins polítics més influents que els del poble d'origen (l'Ajuntament de Girona i la Diputació provincial) i una major proximitat, sempre interessant, al cap polític o al governador civil.

A l'Ajuntament de Girona, entre 1814 i 1856, malgrat que en algunes conjuntures especialment conflictives molts càrrecs electes sol·licitessin ser-ne exonerats (cosa que obliga, certament, a matisar l'interès sense reserves de les elits per controlar, formant-ne part personalment, els ajuntaments), quasi un terç (el 30'7%) dels càrrecs van ser ocupats per hisendats, ja fossin ennoblits o no. He considerat en un sol grup els hisendats ennoblits (amb els diversos graus de la noblesa no titulada) i sense ennobrir, atès que la base de la seva renda era essencialment la mateixa (viuen bàsicament de l'excedent que els proporcionava el domini útil dels seus patrimonis rurals i només en una petita part, i en casos aïllats, de rendes d'origen feudal); a partir de 1839, a més, només la noblesa titulada (barons, comtes, marquesos i ducs) seguí gaudint de reconeixement oficial. Destacà, doncs, la participació dels hisendats, ennoblits o no, en la major part dels períodes, tant en les dues èpoques de restauració absolutista com durant el Trienni Liberal, el període de la revolució liberal de 1833 a 1839 i la dècada

moderada; en tots aquests períodes superaren el 30% del personal polític. La seva participació, però, es veié notablement reduïda durant les dues etapes de govern progressista: la regència d'Espartero i el Bienni Progressista, quan no arribaren al 10% del personal polític i dominaren clarament el consistori gironí les professions liberals i els oficis. Cal emfasitzar el caràcter de classe dirigent dels hisendats perquè la historiografia que s'ha ocupat del període de la revolució liberal sovint l'ha infravalorat, tot posant l'accent en la «burguesia urbana» i els grups socials que han estat considerats, explícitament o implícita, com a «nous» (és a dir, els industrials i comerciants).

La noblesa titulada era molt escassa a la ciutat de Girona i només ocupà un 2'8% dels càrrecs durant tot el període (de fet, no estigué present a l'Ajuntament a partir de 1844). Les professions liberals, dintre de les quals destacà amplement el món de les lleis, foren, junt amb els hisendats, un dels principals grups dirigents de la ciutat, amb una presència aclaparadora en tots els períodes, especialment durant la regència d'Espartero, quan ocuparen el 46% dels càrrecs. El món dels oficis representà percentatges que se situaren entre el 22% i el 25% durant el Trienni Liberal, la segona restauració absolutista, el Trienni esparterista i el Bienni Progressista; i un 15% en la resta de períodes. Tot i representar un percentatge prou elevat, no podem oblidar que socialment es tractava d'un sector molt més ampli que els grups de què hem parlat anteriorment; això ens dona una mesura prou clara de l'escassa representativitat social que va tenir el règim liberal en els seus inicis, fins i tot en les èpoques de govern progressista.

Quant al món del comerç, només a partir de 1833 començà a ocupar càrrecs en l'Ajuntament gironí d'una manera significativa. Els comerciants i negociants van tenir un pes específic rellevant en la Girona de l'època, si bé segueix tractant-se d'un sector encara força desconegut i poc estudiat. L'escassa industrialització de la ciutat es manifestà també en el personal de l'Ajuntament, de manera que la presència de fabricants hi fou molt marginal, malgrat que aquests pocs representants (com Joan Planas i Josep Oriol Barrau) van ser persones amb un pes específic molt remarcable en la societat gironina del segle XIX.

Pel que fa al càrrec principal del consistori, és a dir, l'alcaldia, va ser dominada pel món de les lleis durant el Trienni Liberal i la regència d'Espartero, i en igualtat amb els hisendats durant el període de la revolució liberal de 1833 a 1839; mentre que els hisendats controlaren aquest càrrec durant tota la dècada moderada, i el món del comerç ocupà dues de les tres alcaldies durant el Bienni Progressista.

Si bé l'Ajuntament no és pròpiament un òrgan de classe, i hem de tenir en compte que la gestió dels afers municipals imposa una dinàmica pròpia que explica que persones d'un grup social determinat puguin prendre de vegades decisions en contra dels interessos de la seva mateixa classe, la presència a l'Ajuntament sí que oferia mecanismes per defensar interessos de classe. Fins i tot en les èpoques de govern moderat, quan els ajuntaments eren entesos com el darrer esglaó d'una cadena que funcionava de dalt a baix i tenien molt poca autonomia política, no podem oblidar que els ens locals administraven els recursos municipals i te-

nien poder per elaborar les llistes electorals, avaluar la riquesa del municipi, distribuir les quotes dels impostos, proposar-ne d'extraordinaris, alienar béns de propis, expedir certificats de bona conducta i d'adhesió al règim, etc. La mateixa composició dels membres del consistori gironí, amb l'escassa representativitat dels estrats socials populars, tant en les èpoques de sufragi indirecte com, sobretot, en les de sufragi censatari, reforçava les possibilitats de portar a terme una política en favor de la classe propietària. La major part de les elits dirigents gironines compartien una concepció moderada (oligàrquica i paternalista) del poder local, que atribuïa la capacitat política només a aquells sectors socials que tenien «alguna cosa a perdre», és a dir, els propietaris o els que pagaven un mínim de contribució. Així, en una carta que l'Ajuntament de Girona va adreçar el 14 d'agost de 1837 al cap superior polític manifestant-li la seva opinió sobre quina composició i atribucions haurien de tenir els ajuntaments, s'afirmava, tranquil·lament, que el control del poder local (tant els electors com els elegibles per a un càrrec municipal) hauria d'estar en mans, exclusivament, d'aquells que tenen «[...] algun arraigo en bienes, industria ò fabricas, deixant fora del sistema els no-propietaris, ja que: El pobre no tiene virtud politica dijo un celebre Diputado de nuestras Cortes. El interes es con efecto el gran movil de este siglo positivo, y el que no tiene que perder poco se empeña y esfuerza à conservar el inepreciable beneficio del reposo y del orden publico, ni se afana tampoco en el mantenim[ien]to del sistema ù orden de cosas en que no vive siquiera con mediania de goces y comodidades. Dintre d'aquest raona-

ment, resultava lògic defensar que para ser elegido deberia exigirse mayor arraigo, ò pago de cuota de contribucion, que para ser elector».

D'aquesta manera, la major part de les elits dirigents de Girona compartien una mateixa «por de classe» respecte dels altres, com es posà ben de manifest en la malfiança que la Milícia Nacional va inspirar sempre, a causa de la seva extracció popular, en les autoritats, tant en les moderades com en les progressistes, si bé més en les primeres. Amb el mateix argument, durant la dècada moderada es va legitimar la intervenció dels majors contribuents en els assumptes més rellevants de l'administració local i fou així, en general, sempre que l'Ajuntament tenia assumptes importants per resoldre, també en ple Bienni Progressista.

L'Ajuntament de Girona, com molts altres ajuntaments liberals, va adaptar als nous temps algunes formes de representació social i altres elements heretats de l'Antic Règim que reforçaven simbòlicament la seva autoritat i el seu paper paternal. No es tractà d'una simple transposició o reminiscència dels temps passats, sinó de la seva nova versió dintre del nou sistema, ja que el paternalisme i la beneficència seguiren tenint la seva utilitat per a les elits dintre del marc del capitalisme econòmic i l'ordenament polític liberal. La por als sectors socials més desfavorits, i potencialment més revolucionaris, era una «por de classe» que activava polítiques d'assistència pública en clau paternalista. La beneficència en mans dels ens municipals i provincials al segle XIX fou objecte d'una utilització política nova per part de les autoritats, amb l'objectiu de mostrar públicament la seva adhesió al règim liberal i a la

dinastia regnant, i de promoure'n l'adhesió entre els sectors populars més febles econòmicament. Un bon exemple de com les autoritats municipals de Girona adaptaren i instrumentalitzaren políticament l'antiga caritat de l'Antic Règim per tal de fomentar l'adhesió al nou règim liberal, en benefici també de la imatge benefactora de les classes dirigents, el constitueix el sorteig que efectuava cada any el consistori, en virtut d'una causa pia fundada l'any 1660, d'un dot de cinquanta lliures per a una noia pobra, procurant que cada membre de l'Ajuntament pogués presentar una candidata, segons un sistema així potencialment clientelista.

La participació en les institucions liberals podia ajudar, igualment, en la defensa dels interessos dels hisendats davant del proteccionisme respecte dels grans estrangers, però la lliure circulació, sense cap mena de control per part de les autoritats, dels grans propis pel mercat interior, així com a fer difusió d'iniciatives de classe com l'associacionisme agrari.

La seva important base econòmica, la forma com gestionaven les seves propietats i el fet de viure a ciutat van permetre als hisendats participar en les institucions polítiques del nou ordre liberal, així com assumir un lideratge en altres àmbits cívics i socials (dirigir la Milícia Nacional, formar part de les juntes d'associacions artístiques, benèfiques, etc.), i fundar les seves pròpies organitzacions de pressió i de sociabilitat de classe (com les associacions de propietaris o el Casino Gerundense). La seva participació en tants camps de la vida política i social, la impulsava una clara vocació de classe dirigent, amb un objectiu últim i

clar que orientava les seves actuacions, que no era altre que la defensa dels seus drets de propietat. Això explica que, per la pressió dels hisendats, durant el procés de la revolució liberal es prenguessin o s'ajudessin a prendre algunes mesures com la creació de la Guàrdia Rural, el tancament jurídic de les terres particulars, la creació dels vedats, la desvinculació de patrimonis, el retard de més d'un segle en la possibilitat de redimir els censos emfitèutics laics, la permanència del vot censatari fins molt avançat el segle XIX i el control dels majors contribuents en tantes esferes de poder. Sense una clara vocació de lideratge, que per suposat era interessada, no s'explicaria la quantitat i diversitat de càrrecs que va arribar a exercir Joaquim de Carles i de Mendoza, els quals ens mostren que era reconegut com un dels principals prohoms de l'oligarquia gironina del seu temps, i que es tractava, sens dubte, d'un dels membres destacats d'una elit social dominant i dirigent. Tot i la participació decidida i convençuda de tants hisendats en les institucions liberals, hem de vigilar de no caure, però, en determinismes socials, ja que sabem que a la regió de Girona també hi hagué alguns hisendats carlins (com Joaquim de Cors, Josep de Burgués, Joaquim de Pastors o Josep Iglesias) i els Carles ens ofereixen un bon exemple de com la fractura ideològica podia dividir fins i tot una mateixa família: mentre l'hereu, Narcís de Carles, era alcalde liberal de Girona entre 1836 i 1838, el seu germà Josep M. estava combatent en les files carlines, desconeixem per quines raons.

Respecte el debat sobre si va haver-hi ruptura o continuïtat social entre l'abans i el després de la revolució libe-

ral (perquè la ruptura política està fora de dubte), a la regió de Girona no va produir-se una ruptura social, en el sentit d'una suplantació de la «vella aristocràcia» per una «nova burgesia agrària». A la regió de Girona, la noblesa titulada que cobrava drets feudals feia molt de temps que havia marxat cap a ciutats més importants i la classe dels hisendats era el producte d'un llarg procés històric de diferenciació social pagesa que havia acabat conduint a la formació d'una elit propietària que podia viure de les seves rendes, derivades, majoritàriament, del domini útil de la terra. A la segona meitat del segle XVIII, aquest grup ja manifestà com a col·lectiu clares mostres de la seva potència econòmica i social, que culminà en la seva presa de consciència com a classe propietària, com a «hisendats», a partir de la Guerra Gran. Al segle XIX, molts d'aquells hisendats esdevingueren també classe dirigent a les comarques gironines, participant activament en el procés de la revolució liberal i constituint un dels grups de pressió que van prendre part en la construcció jurídica i política de la nova societat de propietaris. No es tracta, per tant, de cap pervivència de l'Antic Règim; sinó que la revolució liberal s'hauria d'emmarcar en el context d'un procés històric de canvis socials previs que expliquen que aquella es produís. Fenòmens de canvi de llarga durada i temps curt revolucionari actuaren, així, conjuntament.

BIBLIOGRAFIA

BOSCH, M.; PUIGVERT, J.M. (ed.). *Girona en època contemporània. Les capitalitats de la ciutat*. Girona: Ajuntament de Girona, 2016.

BOSCH, M. *La formació d'una classe dirigent (1790-1850). Els Carles en la societat gironina*. Tesi doctoral inèdita. Universitat de Girona, 2019.

CONGOST, R. *Els propietaris i els altres*. Vic: Eumo, 1990.

CONGOST, R. «De pagesos a hisendats: Reflexions sobre l'anàlisi dels grups socials dominants. La regió de Girona (1780-1840)». A: *Recerques: història, economia, cultura*, 35 (1997), p. 51-72

GARRABOU, R.; PLANAS, J.; SAGUER, E. *Un capitalisme impossible? La gestió de la gran propietat agrària a la Catalunya contemporània*. Vic: Eumo, 2001.

GIFRE, P. *Els senyors útils i propietaris de mas. La formació històrica d'un grup social pagès (vegueria de Girona, 1486-1730)*. Barcelona: Fundació Noguera, 2012.

MARFANY, J.L. *La llengua maltractada*. Barcelona: Empúries, 2001.

OLÒRIZ, J. *L'Institut de segon ensenyament de Girona: 1845-1900*. Girona: CCG Edicions, 2008.

PUIGVERT, J.M. *Església, territori i sociabilitat, s. XVII-XIX*. Vic: Eumo, 2000.

THOMPSON, E.P. *Costumbres en común*. Barcelona: Crítica, 2000.